

Inspiracje inkluzji społecznej dla resocjalizacji

Treść: Na podstawie przeglądu pojęć związanych z inkluzją społeczną, podejmowana jest kwestia aplikacji inkluzji w dziedzinie profilaktyki społecznej oraz oddziaływań resocjalizacyjnych adresowanych do osób dotkniętych lub zagrożonych marginalizacją (wykluczeniem).

Zgodnie przyjmuje się w literaturze, że oddziaływanie resocjalizujące, spełnia łącznie funkcje wychowania, opieki i terapii i przebiega w trzech etapach: 1) oddziaływanie etiotropowo-reedukacyjne (usuwanie lub ograniczanie wpływu endo- i egzogennych czynników etiologicznych - przyczyn nieprzystosowania społecznego), 2) ergotropowo-reedukujące (przekształcanie stanów osobowości osób wskazanych wyżej, w ramach procesu reedukacji, integralnie związanego z wychowaniem resocjalizującym) oraz 3) semiotropowo-reedukujące (oddziaływanie skierowane na czynniki środowiskowe) (Han-Ilgiewicz, 1961, 209, Czapów, 1978, 5, Pytka 2000). Oddziaływanie to odbywa się w nurcie profilaktyki uprzedzającej, wychowania resocjalizującego oraz profilaktyki następczej, w odniesieniu do podmiotów resocjalizacji, z uwzględnieniem szeroko rozumianego środowiska ekologicznego, społecznego i cywilizacyjno-kulturowego. Ujęcie to obejmuje spektrum funkcjonowania jednostki w relacjach społecznych (z uwzględnieniem instytucji i polityki społecznej państwa) i wyznacza płaszczyznę oraz perspektywę zastosowania fenomenu inkluzji (zwłaszcza w zakresie środków polityki karnej, penitencjarnej jak również profilaktyki społecznej i resocjalizacji). Na wstępie należy przedstawić znaczenie kluczowych pojęć występujących w niniejszym opracowaniu.

Jednym z podstawowych pojęć stosowanych dla opisu i wyjaśnienia zakresu omawianych zagadnień jest określenie *inkluzji*³³⁵, utożsamiane i stosowane zamiennie z pokrewnym pojęciem *włączenie*, a także pojęciem *integracji* (kojarzonym z akceptacją wszystkich ludzi, niezależnie od dzielących ich różnic). „Włączenie pozwala ludziom cenić własne różnice (w sobie), uznając, że każda osoba ma ważną rolę do odegrania w społeczeństwie” (Shafik Abu-Tahir 2002, 26).

³³⁵ (łac.) includere: *zamknąć*, termin oznaczający włączenie, dołączenie bądź zawieranie, w socjologii *inkluzja społeczna* to proces wtórnej socjalizacji, odzyskiwania dla społeczeństwa jednostek i całych grup środowiskowych.

Zestaw kategorii *włączania* przedstawiono w Research Bulletin Nr 11 z roku 1993. Termin *Mainstreaming* został użyty w odniesieniu do selektywnego umieszczenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w normalnej klasie szkolnej. Zwolennicy takiego podejścia integracyjnego uważają, że dziecko niepełnosprawne najpierw należy umieścić w specjalnym środowisku edukacyjnym i że musi ono zostać przygotowane do regularnych zajęć w „zwykłym” środowisku edukacyjnym. Zakładają oni, że uczeń musi wykazać zdolność "nadażania" za tokiem pracy ustalonym przez nauczyciela w klasie. Pojęcie to jest związane z tradycyjnymi formami kształcenia specjalnego. *Włączenie* uznawane jest również jako termin, który wyraża zobowiązanie do wychowania dziecka niepełnosprawnego w stopniu maksymalnie odpowiednim do jego możliwości, ale realizowanym w typowym środowisku szkolnym i wymaga jedynie, że dziecko będzie korzystać z obecności w klasie (bądź nauczania indywidualnego). Z kolei *pełna integracja* oznacza, że wszyscy uczniowie, niezależnie od stanu upośledzenia (niepełnosprawności) znajdują się w normalnej klasie (lub programie) w pełnym wymiarze czasu. Poglądy te przeniknęły do powszechnego użycia i utrwaliły się w formie standardów międzynarodowych. Jednym z pierwszych, i bodaj najistotniejszym dokumentem otwierającym drogę dla współczesnego rozumienia *inkluzji* szczególnie w zakresie powszechnej edukacji osób niepełnosprawnych była *Deklaracja z Salamanki*³³⁶ oraz wytyczne dla

³³⁶ W Salamance (7-10 czerwca 1994) r. 300 uczestników reprezentujących 92 rządy i 25 organizacji międzynarodowych wyraziło poparcie dla celu jakim jest *Edukacja dla Wszystkich*. Konferencja zgromadziła urzędników edukacji, przedstawicieli władz, polityków i specjalistów, a także przedstawicieli ONZ i wyspecjalizowanych agend, międzynarodowych organizacji rządowych, organizacji pozarządowych oraz instytucji charytatywnych. Na Konferencji przyjęto *Deklarację z Salamanki w sprawie Zasad, Polityki i Praktyki w zakresie Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych oraz Wytyczne dla Działań*. Fundamentalną zasadą funkcjonowania szkoły integracyjnej jest to, że wszystkie dzieci w miarę możliwości powinny uczyć się razem, niezależnie od doświadczanych przez nie trudności czy różnic. Szkoły integracyjne muszą uznawać i odpowiadać na zróżnicowane potrzeby swoich uczniów, przyjmując różne style i tempa uczenia się oraz gwarantując każdemu odpowiednie wykształcenie dzięki właściwym programom nauczania, przygotowaniom organizacyjnym, strategiom kształcenia, wykorzystaniu zasobów oraz współpracy z lokalnymi społecznościami (...) Kształcenie integracyjne i rehabilitacja oparta na lokalnej społeczności stanowią uzupełniające się i wzajemnie korzystne metody zaspakajania potrzeb osób o specjalnych potrzebach. Obie są oparte na zasadzie otwartości, integracji i uczestnictwa (...)

działań w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych przyjęte przez Światową Konferencję Dotyczącą Specjalnych Potrzeb Edukacyjnych: Dostęp i Jakość (Salamanka 7-10 czerwca 1994 r., UNESCO 1994). We wspomnianym dokumencie dla określenia pojęcia *inkluzji* użyto (odpowiadającego mu semantycznie) sformułowania *włączenie* (oraz *integracja*).

Metodologiczne aspekty analizy zagadnienia inkluzji i powiązanych z nią zmiennych przedstawiono poniżej, w formie tabelarycznej.

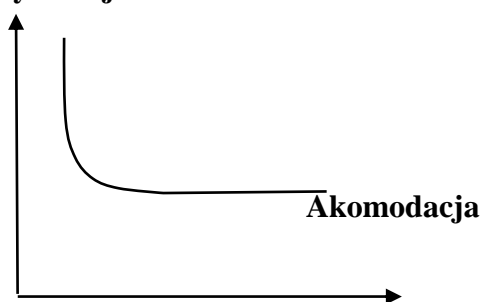
INKLUZJA SPOŁECZNA				
Pytania naukowe, stawiane w analizie problemu badawczego		Inkluzja jest kategorią opozycyjną wobec wykluczenia, marginalizacji, segregacji osób odmiennych, odbiegających od normy zdrowotnej, kulturowej, społecznej, albo nie spełniających normatywnych oczekiwań lub wzorów instytucji i społeczności dominujących (Graham and Slee 2008)		Uwagi
1.	Co to jest?, jakie to jest i dlaczego? Odpowiedzi na te pytania ujawniają teleologiczne, teoretyczne, aksjologiczne aspekty problemu oraz przedzałożenia badacza, również odnośnie do stawiania hipotez wyjaśniających			Przez kogo, w jaki sposób, dla jakich potrzeb, z uwzględnieniem jakich kryteriów pojęcie jest definiowane, oraz w jakim kontekście teoretycznym (np. jak obok: versus ekskluzja)
	Kogo? Czego dotyczy? Podmiot oraz przedmiot badania wyznacza perspektywy analizy:	Ujęcie podmiotowe:	Ujęcie przedmiotowe	Istotny jest aspekt wolicjonalny i predyspozycyjny Podmiotu (osoby, grupy, organizacji) i Przedmiotu, co zasadniczo zmienia optykę i dynamikę relacji: „bo w tym właśnie jest ambaras
		Chcę!, mogę! potrafię! Deklaracje	Czy (on, oni) chcą, mogą? Działanie na rzecz adresatów	

lokalnej, decentralizacja i planowanie lokalne sprzyja większemu udziałowi społeczności w edukacji i szkoleniu osób ze szczególnymi potrzebami edukacyjnymi. (...)Należy włączać organizacje osób niepełnosprawnych (...) Ponieważ stowarzyszenia wolontariuszy i krajowe organizacje pozarządowe mają większą swobodę działania i gotowość reagowania na zgłaszane potrzeby, należy je wspierać w opracowywaniu koncepcji i pionierskim wdrażaniu innowacyjnych metod nauczania. (...) Organizacje osób niepełnosprawnych, tj. te, w których osoby te mają decydujący wpływ, powinny być zapraszane do aktywnego uczestnictwa w określaniu potrzeb, wyrażaniu poglądów w sprawie priorytetów, zarządzaniu usługami, w ocenie wyników.

		oznaczają osobiste aktywne działanie. Zaimki JA, MY używane w formie zwrotnej: np spontanicznie „włączam się” Wskaźnikiem podmiotowości jest samodzielność działania. Jest to proces kreacji	i/lub dla realizacji partykularnego celu. Zaimki identyfikują osoby trzecie (ON, ONI), działania mają charakter instrumentalny wobec adresatów, nawet jeśli są ofertą włączenia kogoś (np. interwencja kryzysowa) Jest to proces „kolonizacji”	aby dwoje chciało naraz”. Formą wspierania i aktywizacji jest np. idea „Pomoc dla samopomocy” Ch. Kofoeda. Zasadniczą kwestią jest jednak czy inkluzja jest prawem czy obowiązkiem człowieka		
		Nadawca oferty inkluzji jest jej podmiotem i spełnia funkcje ekspresyjną (chce coś zakomunikować i nawiązać relację)	(Od)biorca oferty inkluzji jest jej adresatem (przedmiotem) odgrywa funkcję impresyjną, (recepja) i może na komunikat (ofertę) zareagować	Relacje pomiędzy nadawcą i adresatem inkluzji- szczególnie istotne w kontekście komunikowania społecznego. Kto inicjuje, składa ofertę w zakresie inkluzji		
Zestawienie elementów i funkcji komunikacji wg modelu R. Jakobsona oraz typy zależności między zmiennymi						
Elementy procesu komunikacji	NADAWC A	kod	kontakt	komunikat	kontekst	ODBIORC A
Funkcje komunikacji	ekspresyjna	metajęzykowa	fatyczna	poetycka	poznawcza	impresyjna
Typologia relacji pomiędzy nadawcą i odbiorcą	Typy relacji pomiędzy nadawcą i odbiorcą przybierają następującą postać: 1) Brak kontaktu i relacji uniemożliwia komunikację, 2) Relacja oparta na dominacji jednej ze stron (dyrektywność, przemoc): O > O , (patrz również analiza transakcyjna: rodzic-dziecko) 3) Relacja oparta na uległości (submisji) O < O , 4) Relacja wymiany, dialogu (posiada cechy asertywności) O <=>O Wyżej określone typy, kierunki i rodzaje relacji międzyludzkiej dotyczą wszelkich osób, grup, struktur społecznych (np. organ państwa-obywatel, rodzic-dziecko)					
3	Po co? W imię czego? Teleologiczne i aksjologiczne aspekty zjawiska oraz ich uzasadnienie	Cele i wartości nadawcy (intencje, potrzeby, motywacje, aspiracje etc.)	Cele i wartości odbiorcy (intencje, potrzeby, motywacje etc.)	Aby „oferta” usług integracyjnych, inkluzyjnych etc. była skuteczna, musi się opierać na wspólnych dla oferenta i odbiorcy wartościach (wspólna dla		
		Cele i wartości podmiotu	Cele i wartości zakładane i realizowane			

			wobec przedmiotu	wszystkich zaangażowanych stron, w tym: agencji, instytucji, pracowników służb społecznych, rodzin uczestników i szerszej społeczności).
4	Jak? W jaki sposób? Przy pomocy czego? Metody, środki, techniki, narzędzia oraz inne elementy metodyczne wprowadzania inkluzji	Metody realizowania fenomenu procesu inkluzji są sprzężone z takimi dziedzinami życia społecznego (procesami) jak m.in.: socjalizacja - resocjalizacja edukacja – reedukacja dydaktyka-ortodydaktyka wychowanie - wych. resocjalizujące terapia (socjo-,psycho-, pedagogiczna)		Istotne jest, czy metody i środki (które stanowią nośnik inkluzji) są kompatybilne z obranymi, celami, wartościami oraz kto je realizuje.
5	Z jakim skutkiem? Ewaluacja oraz weryfikacja (falsyfikacja) Wskaźniki - po czym można poznać, że nastąpiła inkluzja? Weryfikacja hipotez i formułowanie wniosków badawczych	Efekty inkluzji dla podmiotu oddziaływania	Efekty inkluzji dla przedmiotu oddziaływania	Jakie są efekty(wskaźniki) inkluzji dla nadawcy i adresata? Zarówno w odniesieniu do osoby, grupy jak i struktury społecznej lub organizacji w świetle społecznego funkcjonowania
		Metody realizowania inkluzji są sprzężone z takimi dziedzinami życia społecznego jak m.in.: socjalizacja - resocjalizacja edukacja – reedukacja dydaktyka-ortodydaktyka wychowanie - wych. resocjalizujące terapia (socjo-,psycho-, pedagogiczna)		Kolejne generacje pojęć i procesów związanych z przystosowaniem społecznym takie jak: resocjalizacja, korekcja, reintegracja, readaptacja, inkluzja etc. Należy odnieść do optimum przystosowania a zwłaszcza zweryfikować w kontekście asymilacji oraz akomodacji

Asymilacja

Szerzej nt. kryteriów przystosowania (oraz schemat), patrz L. Pytka 2000,21

Większość strategii i programów włączenia osób marginalizowanych jest realizowana przez agendy państwa. Znacznie rzadziej (patrz *Deklaracja z Salamanki*) przez samych zainteresowanych bądź ich grupy wsparcia oraz inne grupy inicjatywne (organizacje,

fundacje itd.) działające na rzecz osób niepełnosprawnych, dotkniętych dysfunkcjami, wykluczonych lub marginalizowanych w celu rozwiązywania ich problemów. Zgodnie z ideą inkluzji oraz standardami, w praktyce powinno dominować ujęcie podmiotowe, znacznie częściej jednak pojawia się działanie w ujęciu przedmiotowym. Model rozwiązywania problemów społecznych, bliższy idei podmiotowego włączania się osób odczuwających problemy w społecznym funkcjonowaniu i wyrażających ich suwerenne prawo do podjęcia (rozwiązania) tych problemów (z intencją włączenia się do naturalnego nurtu życia społecznego) występuje na gruncie pracy socjalnej, a wyraża się w aktywizacji i wspieraniu³³⁷. Wyrazem tej tendencji jest model działania jednostek lub grup przedstawiających swoje skargi i wysuwających roszczenia w związku z istnieniem dolegliwych warunków w różnych sferach rzeczywistości nazywany *claim-making-activity* (aktywność roszczeniowa). Został on zaproponowany w aspekcie pracy socjalnej przez amerykańskich badaczy M. Spectora i J. Kutsuse (1977, 184, por. H. Schneider 1985, 209–229)³³⁸.

³³⁷ K. E. zobowiązała państwa członkowskie Unii Europejskiej do przedstawienia krajowych programów National Strategy Reports on Social Protection and Social Inclusion 2008-2010. W Polsce Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej opracowało w grudniu 2008 Krajowy Program Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna Na Lata 2008-2010. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 16 grudnia 2008 r.

³³⁸ Problemy społeczne traktowane są jako działania jednostek lub grup przedstawiających swoje skargi i wysuwających roszczenia w związku z istnieniem dolegliwych warunków w różnych sferach rzeczywistości. Wyróżniają następujące fazy: 1. stadium - Spostrzeganie niekorzystnych warunków rzeczywistości i *kreowanie problemu* w formie zmiany prywatnych kłopotów w tzw. *kwestię społeczną*/ publiczną i jego uprawomocnienie. 2. stadium – *instytucjonalizacja*-rozpoczyna od pojawienia się reakcji ze strony instytucji na działania animatorów problemu. Instytucje stosują strategie: a) bierne uznawanie problemu i zasadności roszczeń oraz b) pozorowanej aktywności przeciwdziałania. Tu się najczęściej ich rola urywa. Następuje 3. stadium – brak reakcji ze strony oficjalnych agend powoduje aktywność animatorów problemu nastawiona na *poszukiwanie alternatywnych form rozwiązania problemu* (mniej zaś na kontrolowanie instytucjonalnych form załatwienia problemu) ta forma przybiera dwie postaci: 1. reformatorska (dążenie do nowych instytucji lub rozwiązań istniejącego systemu). 2. wycofanie się poza system i tworzenie takich form przeciwdziałania, które zapewniłyby lokalną ochronę (stanowiąc enklawy na obrzeżach systemu społecznego). Por. R. Sobiech: Społeczne mechanizmy identyfikowania i rozwiązywania problemów społecznych, 1989, ISBN 83-04-03326-7

Dla pełnego obrazu istotne są również pojęcia stanowiące aplikacje inkluzji w konkretnych warunkach społeczno-ekonomicznych i kulturowych, które wyznaczają społeczny kontekst *włączania*. Takim pojęciem kluczowym jest *społeczeństwo cywilne*, określane jako całokształt stosunków społeczno-ekonomicznych wraz z ich prawno-instytucjonalnymi gwarancjami, (...) sfera prywatnej, cywilnej aktywności jednostek, której głównym celem jest zaspokajanie ich potrzeb (Szacki 2003, 201). Z kolei relacje pomiędzy *społeczeństwem cywilnym* a *społeczeństwem politycznym* były poruszane m.in. w twórczości naukowej Alexisa de Tocqueville'a, Ferdynanda Tönniesa, Karla Poppera. Wg Edwarda Shilsa (*Tradition* 2006) cechami konstytutywnymi społeczeństwa obywatelskiego są: zbiorowa samoświadomość, wytworem zaś są instytucje i tradycje obywatelskie, występuje pluralizm oraz samoograniczanie się instytucji. Koncepcja *społeczeństwa obywatelskiego* została wzbogacana przez F. Tönnies'a pojęciami wspólnoty i wspólnotowości (Gemeinschaft oraz Gesellschaft) – względnie *komunitaryzmu* (harmonia, jedność, stałość, braterstwo). Jawi się w ten sposób wspólnotowy człowiek współpracujący: *homo cooperativus*. Dla społeczeństwa obywatelskiego charakterystyczne jest zjawisko inicjowania różnorodnych aktywności i powiązań społecznych, tzw. *sieci społecznej*, nazywane aktywnością korzeni traw (*Grassroots Activity*).

Z kolei pojęcie *społeczeństwo otwarte*: charakteryzuje się ruchliwością społeczną, zwłaszcza możliwościami awansu zawodowego i społecznego, w tym nieskrępowanym przechodzeniem z jednej warstwy społecznej do drugiej. Karl Popper w dziele: *The Open Society and Its Enemies 1945* (wyd. polskie *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie 1987*) dodaje ponadto, że zmiany elit politycznych dokonują się bez rozlewu krwi (w przeciwieństwie do społeczeństwa zamkniętego, w którym do zmiany rządu dochodzi w wyniku rewolucji lub zamachu stanu). Zdaniem K. Poppera, przykładem *społeczeństw otwartych* (na przyjmowanie i włączanie wszelkich jednostek ludzkich - *typ inclusive*) są głównie formy demokracji, natomiast przykładem przeciwstawnych *społeczeństw zamkniętych* (typu *exclusive*) - są wszelkiego rodzaju totalitaryzmy i dyktatury. Popperowska idea społeczeństwa otwartego wywodzi się z jego filozofii nauki (podobnie teoria społeczeństwa ludzi uczących się Stewarta Ransona), gdzie głównym celem jest aktywny człowiek uczący się, dokonujący odpowiedzialnych wyborów dotyczących własnego życia oraz

współpracy z innymi dla poprawiania jakości życia wszystkich członków społeczności). W kontekście edukacji, w literaturze przedmiotu pojawiło się również pojęcie *społeczeństwa informacyjnego* (termin wprowadzony w 1963 roku przez T. Umesao w artykule o teorii ewolucji społeczeństwa opartego na technologiach informatycznych, a spopularyzowany przez K. Koyama w 1968 roku w rozprawie pt. *Introduction to Information Theory (Wprowadzenie do Teorii Informacji)*). Znamienne jest to, że pojęcie znalazło zastosowanie w polityce społecznej i edukacyjnej np. w Japonii powstał *Plan utworzenia społeczeństwa informacyjnego, jako cel narodowy na rok 2000*.

Istotne dla inkluzji są również strategie wymiaru sprawiedliwości i polityki karnej. W tym kontekście słowem kluczowym jest *probacja*. Departament Spraw Wewnętrznych ONZ w 1951 r. (w opracowaniu *Probacja i analogiczne środki*) zdefiniował probację jako proces resocjalizacji przypisany przez sąd w stosunku do osoby oskarżonej o popełnienie przestępstwa w świetle prawa, podczas którego osoba poddana kurateli żyje w społeczeństwie i reguluje swoje życie zgodnie z warunkami ustanowionymi przez sąd lub inną władzę i pozostaje pod nadzorem kuratora. Podobnie rzecz się przedstawia w dokumentach wspólnot europejskich. Wedle Zalecenia Nr R(92)16 Komitetu Ministrów Rady Europy z 19 października 1992 r. w sprawie europejskich reguł dotyczących sankcji i środków alternatywnych stosowanie tych środków z zastosowaniem *nadzoru i kontroli* zasadniczo jednakże „nie powoduje odizolowania sprawcy od społeczeństwa”. Natomiast według Europejskiej Organizacji ds. Probacji występuje ona w roli elementu oceny ryzyka i ochrony społeczeństwa oraz recydywy.

W różnorodnych, wskazanych wyżej ujęciach, występują znaczne podobieństwa pomiędzy działaniami i rozwiązaniami różnych służb związanych z probacją takie jak:

- informowanie sądu przed wyrokiem (m.in. sprawozdania doradcze),
- oceny dla sądów pod kątem ferowania wyroku,
- egzekwowanie sankcji i nadzór oraz stosowanie środków alternatywnych,
- zapewnienie praktycznej, finansowej, socjalnej, psychologicznej pomocy, opieki i pracy socjalnej nad przestępcą w czasie kontaktów z systemem karnym.

Należy zauważyć, że przedstawione wyżej definicje (pomimo pewnych różnic) zawierają elementy wspólne, słowa kluczowe takie jak: sprawca, próba, obowiązki, nadzór/kontrola osoby lub instytucji. W literaturze światowej wymienia się również przymusową pracę użyteczną lub prace na rzecz społeczności lokalnej (określane jako *Community Service Orders*), areszt domowy, grzywnę. Probacja zgodnie ze standardami międzynarodowymi wiąże się tylko z dozorem kuratora. Dla celów niniejszego opracowania, w świetle wcześniejszych pojęć społeczeństwa obywatelskiego, przyjęta zostanie nieco szersza definicja probacji: Pojęciem probacji obejmuje się poddanie przez sąd sprawcy przestępstwa (czynu karalnego lub zabronionego) próbie wiążącej się pozostawaniem na wolności, w środowisku lokalnym, z wykorzystaniem jego zasobów oraz realizowaniem nałożonych obowiązków (zwłaszcza programów terapii, resocjalizacji, aktywizacji itp.) pod nadzorem i kontrolą kuratora, pracownika społecznego bądź innej osoby lub organizacji. Powyższa definicja obejmuje szeroki aspekt utożsamiany z probacją, który zgodnie ze standardami, uwzględnia również rolę środowiska społecznego (sieci społecznej), funkcjonującej lub tworzonej z myślą o rozwiązywaniu określonych problemów społecznych. Ten rodzaj probacji określany jest w literaturze przedmiotu *resocjalizacją opartą o społeczeństwo*.

Definicja *resocjalizacji w oparciu o społeczeństwo* wypracowana przez Centrum Sprawiedliwości Karnej Harvardzkiej Szkoły Prawa jest popularyzowana w Polsce przez A. Bałandynowicza (1996, 2002, 2008). Podstawowe dla niej jest stwierdzenie istotnych więzi ze społecznością lokalną. „Im więcej klientów uczestniczących w legalnych działaniach wspierających obejmuje dany program, tym bardziej opiera się on o społeczeństwo.” Programy te obejmują szereg pozawięziennych oddziaływań, takich jak udzielanie przepustek do pracy, urlopów, *halfway houses*, zwolnienia warunkowe i probacja. Istota tych więzi zależna jest od: (kryteria więzi) częstotliwości, czasu ich trwania oraz jakości stosunków wśród pracowników, podopiecznych i społeczeństwa. Może być zastosowana również w formie t.zw. *probacji intensywnej*. *Intensywna probacja* obejmuje swym zakresem przedmiotowym zestaw restrykcji ograniczających swobodę życia w danej społeczności i różnorodność programów zaprojektowanych w celu zapobiegania ponownemu popełnieniu przestępstwa. Poddanie przestępcy konkretnemu programowi probacyjnemu stanowi sankcję, umożliwiającą przynajmniej częściowe wyeliminowanie czynników

patologicznych, mających wpływ na popełnienie czynu zabronionego (programy przeciwdziałania i zwalczania narkomanii, alkoholizmowi itp.). Wszystkie te zmienne stanowią podstawę dywersyfikacji między programem opartym o społeczeństwo i innymi strategiami.

Do kręgu probacji włączane są również formy *sprawiedliwości naprawczej*. Znaczącym wsparciem tej koncepcji jest m.in. opublikowana w dniu 14.11.2012 r. dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25.10.2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw, zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. L. 315 z 2012 r. s. 57). Fenomen mediacji między skazanym odbywającym karę pozbawienia wolności a jego ofiarą w dziejach wymiaru sprawiedliwości ma prawie czterdziestoletnią historię. Pojawił się zarys nowego modelu celu karania (poza retributywnym i prewencyjnym) t.zw. *restorative model*, powiązany z naprawieniem szkody wyrządzonej przestępstwem. Uformował się nowy paradygmat wymiaru sprawiedliwości: *Restorative Justice*. W tym nurcie mediacja aspiruje do roli samodzielnego środka polityki karnej. Ten „poziomy model” procesu karnego, zgodnie z duchem probacji, opiera się na (nadzorowanym przez kompetentne instytucje) współdziałaniu „rywalizujących” ze sobą stron, a tym samym proces karny utożsamiany jest z procesem rozwiązywania konfliktu. Takie ujęcie jest właściwe dla krajów anglosaskich, stąd mediacja szybciej pojawiła się w regionach o tak zorientowanej kulturze prawnej. Na starym kontynencie przyjmowano uregulowania wiążące mediację z organami wymiaru sprawiedliwości. W każdym jednak modelu jego istota sprowadza się do udziału mediatora w dialogu pomiędzy ofiarą i przestępcą w celu osiągnięcia ugody. Pomocne w praktyce okazało się łączenie wprowadzania mediacji ze społeczną służbą (praca socjalna).

Probacja w wyżej zarysowanym szerokim ujęciu jako środek resocjalizacji w oparciu o społeczeństwo bazuje na założeniu, że najlepszym sposobem osiągnięcia celu, jakim jest resocjalizacja, jest organizowanie sankcji kryminalnych w społeczeństwie w przypadkach, gdy jest to uzasadnione funkcjami kary. Zakłada się, że dana osoba nauczy się z powodzeniem żyć w społeczeństwie, a nie w sztucznym i oderwanym środowisku, jakim jest instytucja więzienna. Probacja jako środek resocjalizacji w oparciu o społeczeństwo, w połączeniu z zaangażowaniem społecznym, zapewnia oddziaływanie społeczne (Bałandynowicz 2002, 2008, Szczepaniak 2008).

Resocjalizacja w społeczeństwie otwartym i budowanie społeczeństwa (obywatelskiego) w Polsce a idea inkluzji.

Najnowsze propozycje resocjalizacji wielowymiarowej, z udziałem całego społeczeństwa (w opinii L. Pytki, 2010) zostały przedstawione w zwarty sposób przez Bałandynowicza (2002, 2008) oraz Sobczaka (2009) wymagają one przebudowy, przeformułowania polityki społecznej z „restrykcyjno-stygmatyzującej”, w efekcie wykluczającej człowieka ze społeczności, w kierunku polityki reintegracji społecznej realizowanej zgodnie z propozycjami „inkluzyjności” czyli inkluzyjnej pomocy społecznej i wsparcia, inkluzyjną edukację zaczynającą się w przedszkolu, oraz kreatywną, profilaktykę społeczną, trwającą przez całe życie. Dotychczasowe pojęcie wychowania resocjalizacyjnego L. Pytka postuluje zastąpić bardziej holistyczną koncepcją *readaptacji* bądź *reintegracji społecznej*, przy czym, wyjaśnia, że *readaptacja społeczna* ma kilka znaczeń. Pierwotnie oznaczała i często jeszcze jest pojmowana jako, ponowne dostosowanie człowieka (podopiecznego, wychowanka, skazanego) do społeczeństwa, jego wymogów i wzorów kulturowych poprzez oddziaływanie w środowisku naturalnym względnie w warunkach instytucjonalnych (nierzadko w środowisku zamkniętym, izolacji). L. Pytka przekonuje jednak, że pojęcie *readaptacji* równie dobrze można odnieść do systemu społecznego, który powinien respektować (niejako dostosować się) do sytuacji i cech społeczno-demograficznych osób wykluczonych przez ten właśnie system. Powiada również, że w mniejszym lub większym stopniu system społeczny sam „produkuje” dewiantów, przestępców, bezrobotnych, bezdomnych itp. - zatem i on wymaga „leczenia”, reform. Można wyróżnić kilka strategii, w ramach których systemy społeczne organizują proces *readaptacji*, np. poprzez profilaktykę, poprzez formy resocjalizacji w środowisku naturalnym (probacja, pomoc społeczna i praca socjalna), poprzez stosowanie środków polityki karnej i ekskluzję (głównie w warunkach izolacji penitencjarnej/więziennej). Strategie te, opierając się na innych paradygmatach, znacznie się od siebie różnią.

Tradycyjna resocjalizacja (nazywana integracyjną), zasadniczo wiąże się z korekcją. Jest na ogół realizowana w ramach oddziaływań instytucjonalnych, z intencją dokonania korekcji w osobowości i funkcjonowaniu osób nieprzystosowanych społecznie w celu ich dostosowania lub/i przystosowania do oczekiwań bądź wymagań życia społecznego. Hasło integracji społecznej oznacza ostatecznie, że jednostka ma się dostosować/przystosować do otoczenia społecznego.

W takim przypadku zmiana zachodzi w skali „mikro” – w osobowości jednostki tak, by jej rezultat wystąpił w skali „makro”- społecznej (stan przestrzegania norm i ról społecznych). Faktycznie jednak osoba nieprzystosowana społecznie zostaje poddana (nierzadko przymusowym) oddziaływaniom, np. program psychokorekcyjny, „treatment” czy trening ról społecznych. Następuje to najczęściej w ramach sankcji karnych, w warunkach instytucji izolacyjnych, co skutkuje wykluczeniem ze społeczeństwa (ekskluzją). Tak zorganizowana resocjalizacja ekskluzyjna, oparta na odizolowaniu jednostki od społeczeństwa (np. izolacja penitencjarna) tzn. od jej naturalnego środowiska, z zamiarem dokonania korekcji, łączy się z kolejnymi negatywnymi procesami takimi jak stygmatyzacja, marginalizacja, przyzonicacja itd. Należy zwrócić uwagę na fakt swoistej „transformacji” koncepcji integracji do ekskluzyjności. Znamienne jest przy tym, że w ramach tej samej strategii koegzystują dwie raczej wykluczające się opcje. Taki stan rzeczy opiera się na antynomii: osoby nieprzystosowane społecznie są izolowane od społeczeństwa z zamiarem ich resocjalizacji (przywrócenia do społeczeństwa, „czy ryba może pływać bez wody?”), hasło integracji społecznej weryfikuje się w społecznej ekskluzyjności.

Z kolei resocjalizacja inkluzyjna jest charakterystyczna dla społeczeństwa otwartego, nazywanego również społeczeństwem dla wszystkich (jest utożsamiana przez L. Pytkę z kreacją, por. Konopczyński 1996, 2006). Wiąże się z odmienną organizacją środowiska wychowawczego, a nawet jego przystosowaniem do potrzeb osób z zaburzeniami przystosowania (marginalizowanymi), przy czym zakłada się pozostawanie tych podmiotów i ich funkcjonowanie w środowisku naturalnym (bez stosowania izolacji, a jeśli - to w ostateczności - zasada *ultima ratio*). W strategii resocjalizacji typu inkluzyjnego zachodzą zgoła inne zmiany, oparte na autowysiłku sprawcy. Odbywają się one na bazie prawa podmiotu do resocjalizacji i nie mają charakteru korekcji lecz wskazanej wyżej kreacji. Wymaga to zmiany w skali „makro-społecznej” (formowanie społeczeństwa typu inclusive), by rezultat był odczuwalny w skali „mikro”- tzn. w sferze osobowości jednostki. L. Pytka konkluduje, z czym trudno oponować, że to więcej niż tradycyjna integracja bądź re-integracja społeczna. Jeśli chodzi o wnioski dla praktyki, w przypadku wyżej opisanej resocjalizacji inkluzyjnej:

„zastosowanie tego paradygmatu w pedagogice owocuje przyjęciem i uznaniem jako sensownej otwartej strategii wychowania, określanej jako „wychowanie alternatywne” (...) Istotą wychowania w tymże ujęciu jest budowanie własnej tożsamości (poczucia odpowiedzialności, bezpieczeństwa i godności) w ramach wspólnoty wychowanków i wychowawców. Jest to pedagogika „pomiędzy”. Z jednej strony odwrócenia się od przymusu i przemocy, ale z drugiej także odwrócenia się od totalnego liberalizmu i nieskrępowanej swobody i wolności, która lansują niektóre nurty pajdocentryczne, pedagogika serca czy pedagogika emancypacyjna, w niektórych jej odmianach albo antypedagogika”.

Tak naszkicowana strategia inkluzji, choć znana i już dość mocno zakorzeniona w dziedzinie socjologii i pedagogiki społecznej, jak dotąd nie jest powszechnie stosowana na gruncie wychowania resocjalizacyjnego oraz oddziaływania penitencjarnego. Wymaga swoistej „implementacji” na grunt tych subdyscyplin, a zwłaszcza do realiów i warunków życia społecznego (szczególnie do instytucjonalnych form resocjalizacji). Domaga się także aplikacji w instytucjonalnym systemie przeciwdziałania i zwalczania nieprzystosowaniu społecznemu i przestępczości. Z zamiarem zastosowania w społecznej rzeczywistości formuły pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarnej typu inkluzyjnego, poniżej zostanie rozwinięty i uzasadniony:

Postulat rozpatrywania zagadnień pedagogiki resocjalizacyjnej i penitencjarnej w nurcie inkluzyjnej pedagogiki społecznej i polityki społecznej.

Komplementarne rozpatrywanie zagadnień profilaktyki, resocjalizacji, readaptacji czy reintegracji społecznej osób i grup marginalizowanych (zwłaszcza skazanych), formułowane z perspektywy interdyscyplinarnej w ramach polityki społecznej ciągle należą do rzadkości, nawet na płaszczyźnie pracy socjalnej czy pedagogiki społecznej. Na tym tle należy nawiązać do dwóch kwestii, których linie się krzyżują. Została zatracona, a raczej nie została ukształtowana polityka społeczna, obejmująca profilaktykę problemów społecznych (w tym m.in. nieprzystosowania społecznego oraz przestępczości) wraz z kompatybilnym do niej aparatem wykonawczym w dziedzinie integracji i reintegracji społecznej. Odnośnie do kwestii resocjalizacji więźniów, brakuje optymalnej korelacji działań pomiędzy poszczególnymi resortami, zwłaszcza na polu pokrywających się zakresów czynności

wykonawców (idzie o współpracę, która w takich przypadkach powinna występować pomiędzy organami wykonującymi zadania na danym polu). Ponadto wobec braku zwartej i zoperacjonalizowanej strategii profilaktyki i rozwiązywania problemów społecznych w skali państwa, trudno się spodziewać, że w obszarze raczej wyizolowanych, wycinkowych działań, w ramach poszczególnych resortów zostaną uwzględnione relacje pomiędzy wszelkimi wykonawcami. W ten sposób stajemy wobec potrzeby holistycznie spostrzeganej polityki społecznej, zgodnie z koncepcją, którą onegdaj wyraził Franz von Liszt w twierdzeniu, że najlepszą formą przeciwdziałania przestępczości i jej zwalczania jest dobrze zorganizowana polityka społeczna czy socjalna.

Właśnie na polityce społecznej powinniśmy skoncentrować uwagę, gdy idzie o profilaktykę nieprzystosowania, niedostosowania społecznego.

Integracja społeczna jest kanonem w polityce społecznej Unii Europejskiej (która jako jeden z zasadniczych celów wyznacza integrację społeczną oraz wypracowanie jednolitego stanowiska państw członków UE w dziedzinie polityki społecznej, zwłaszcza w zakresie ujednoczenia jej celów i obowiązujących minimalnych standardów, a także tworzenie społeczeństwa obywatelskiego (społeczeństwo dla wszystkich, społeczeństwo otwarte). W krajach Unii powstają długofalowe plany i systemy przeciwdziałania przestępczości z użyciem środków profilaktyki przestępczości, kar alternatywnych, probacji, mediacji i innych środków sprawiedliwości naprawczej, udziału społeczności lokalnej w wymiarze sprawiedliwości. Współdziałanie i integracja służb społecznych, kuratorów, pracowników socjalnych, asystentów rodzinnych z więziennictwem jest organizowana w ramach np. Urzędów Więziennictwa i Probacji,

Wizje te zawarto m.in. w *Deklaracji i Programie Działań*, dokumentach przyjętych również przez Polskę na *Światowym Szczycie Rozwoju Społecznego w Kopenhadze w 1995 roku*. W naszym kraju, po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej powołany przez Prezesa Rady Ministrów w dniu 14. 04. 2003 r.. specjalny *Zespół Zadaniowy do Spraw Reintegracji Społecznej* opracował *Narodową Strategię Integracji Społecznej* dla naszego kraju. W tekście opracowania wskazano m.in. na kryzys tradycyjnej formuły państwa opiekuńczego (nie użyto sformułowania: totalitarnego) i występujący w Polsce kryzys instytucji publicznych, jednocześnie występujący kryzys wartości, w tym przede wszystkim zasady pomocniczości oraz kryzys idei sprawiedliwości

społecznej - słowem kryzys koncepcji człowieka, w tym przede wszystkim jego kreatywnej postawy i zachowań natury społecznej. Wprawdzie we wspomnianym dokumencie wymienia się również skazanych lub zwolnionych z więzień, jednakże za ledwie i wyłącznie w kontekście obowiązywania ustawy o pomocy społecznej (co wskazuje na wąskie ujmowanie zagadnienia). Znamienne jest również to, że w całym wymienionym dokumencie trudno odnaleźć zwartą i zoperacjonalizowaną koncepcję współpracy różnych służb (w zakresie integracji społecznej) na polu pracy socjalnej i penitencjarnej. Na gruncie pedagogiki resocjalizacyjnej odpowiedzią na takie kwestie jest m.in. rozwijająca się t.zw. *resocjalizacja społeczna*. Obszar zainteresowania społecznej pedagogiki resocjalizacyjnej w związku z takimi zjawiskami społecznymi jak np. ubóstwo, wykluczenie społeczne jest znacznie szerszy od tradycyjnie rozumianego wychowania resocjalizującego, bo obejmuje także m.in.. osoby biedne, niedołączone, zagubione w świecie osób „wolnych”. Tak określona resocjalizacja społeczna, jest rozumiana jako wychowanie resocjalizujące głównie o charakterze pozainstytucjonalnym, bowiem pedagogika specjalna/resocjalizacyjna zajmuje się nie tylko oddziaływaniem w instytucjach (np. zakłady wychowawcze, poprawcze, zakłady karne itp.). W takim kontekście resocjalizacja nie może zajmować się wyłącznie oddziaływaniem w tradycyjnych formach m.in. w izolacji (instytucjonalnej), dlatego, że zarówno podmioty oddziaływań oraz teren ich funkcjonowania są inne, a także baza instytucji tradycyjnie zajmujących się tymi podmiotami jest nieadekwatna do potrzeb oddziaływań resocjalizacyjnych, adresowanych do wyżej wskazanych osób („tradycyjnej” populacji osób niedostosowanych, nieprzystosowanych czy wykolejonych społecznie).

Idea inkluzji (readaptacji społecznej, reintegracji) wymaga zatem szerszej perspektywy oraz kompleksowego ujmowania i analizowania zagadnień osób dotkniętych marginalizacją czy wykluczeniem społecznym. W polskojęzycznych opracowaniach spotykamy różnorodne sposoby prezentowania problemów na styku pracy resocjalizacyjnej, penitencjarnej i socjalnej, prowadzone ze stanowisk różnych dyscyplin: prawa, pedagogiki, kryminologii, pracy socjalnej, począwszy od ujęcia integracyjnego (Pytka 2000, 34-36), poprzez eklektyczne - najliczniej reprezentowane - do relacji rozłącznej, opartej na opozycji tych pojęć i dyscyplin. (Stępnia 1999, 2000, por. Rejzner 2008). Idea inkluzji odnośnie do readaptacji czy reintegracji społecznej

nie jest powszechnie wiązana z nieprzystosowaniem społecznym i resocjalizacją więźniów (o czym świadczy znikoma liczba opracowań naukowych w tym zakresie). Dotychczas, „tradycyjnie” zakresem oddziaływań wobec osób nieprzystosowanych czy marginalizowanych zajmowała się pedagogika specjalna, zwłaszcza resocjalizacyjna, czy również penitencjarna - mimowolnie potęgując ową marginalizację (nie poprzez specyficzne, karne lub terapeutyczne sposoby oddziaływania - z nadzieją włączenia tychże podmiotów do „normalnego” nurtu życia społecznego, ale właśnie poprzez oddziaływanie w specyficznych i często zamkniętych instytucjach). Nie ulega kwestii że oddziaływanie w instytucjach totalnych potęguje marginalizację społeczną.

Omawiając kwestie dotyczące rozwiązań w obszarze t.zw. resocjalizacji inkluzyjnej należy odnieść się do dorobku pedagogiki społecznej, zwłaszcza wkładu naukowego jej prekursorów i kontynuatorów (Radlińska (1961), Kowalski (1992, 1993), Kamiński, Marynowicz-Hetka (2009), Theiss, Smolińska-Theiss, Pilch, Winiarski, Surzykiewicz 2010, 2011). Jak wskazuje J. Surzykiewicz, na gruncie pracy socjalnej i pedagogiki społecznej, w obszarze poruszanych zagadnień problemów społecznych często używany jest termin *przestrzeń społeczna*. Szczególnie mocno konstrukt ten jest akcentowany w dorobku pracy socjalnej w Niemczech (Hopmann 2006, Surzykiewicz 2011). Powyższe koncepcje wspiera Anna Fidelus (2011, por. Frysztacki 2005). Cytowana autorka opowiada się za pojęciem *resocjalizacji inkluzyjnej* (resocjalizacja inkluzyjna/włączająca bazuje na koncepcji *edukacji inkluzyjnej*, która jako pierwsza pojawiła się na gruncie pedagogiki specjalnej (Zacharuk 2008). A. Fidelus podkreśla, że teoria włączenia społecznego (inkluzji) jest antytezą dla teorii wykluczenia społecznego (ekskluzji). Powołując się na Surzykiewicza (2010, 203 i n.) oraz implementowane przez niego na grunt Polski pojęcie *przestrzeni społecznej* A. Fidelus uważa, że z perspektywy *resocjalizacji inkluzyjnej* w przestrzeni społecznej, najbardziej zasadne jest relacyjne jej rozumienie, jako wytworu wzajemnie przenikających się zachowań jednostkowych w układzie występujących na danym obszarze społecznych struktur, jednakże bez dominującego wpływu jednostki lub środowiska.

Wskazując na dorobek pedagogiki społecznej należy wspomnieć, że profesjami, które wyodrębniły się w tej dziedzinie jest pracownik socjalny i kurator (przy czym ten ostatni jest związany właśnie z obszarem wymiaru sprawiedliwości). Dodać należy, że niezależnie od

pewnych różnic, pedagogika społeczna i praca socjalna mają nie tylko w Polsce wspólny rodowód. W swych polskich korzeniach pedagogika społeczna jest pedagogiką środowiska oraz warunków pomyślności rozwojowej i wychowawczej, zaś praca socjalna jest określana jako dziedzina praktyki społecznej, sięgająca korzeniami średniowiecza. Wyrosła na bazie przeciwdziałania szerzeniu się chorób, epidemii, włóczęgostwa, żebractwa, ubóstwu. Wspólną cechą i zadaniem obydwu dziedzin jest m.in. wypracowywanie założeń dla polityki społecznej państwa (Lalak 1998, 239-240). W tej perspektywie właśnie pracownik społeczny, socjalny (także kurator) jest najbardziej „liniowym pedagogiem”, który (podobnie jak lekarz pierwszego kontaktu) staje się niejako reżyserem oddziaływań społecznych (w tym penitencjarnych), z wykorzystaniem różnorodnych metod oraz instytucji państwowych i społecznych. Pomysł włączenia metod pracy socjalnej i społecznej do działalności resocjalizacyjnej, penitencjarnej i konieczności nawiązania współpracy między różnymi służbami społecznymi znany jest od dawna i doczekał się nawet instytucjonalnych rozwiązań, jednakże współpraca ta ciągle jest w fazie formowania modelu, daleka od doskonałości, zwłaszcza w zakresie praktyki. Wyżej zrelacjonowany kontekst jak się wydaje, znalazł wyraz w opracowaniu wydanym na łamach (sic!) „Pedagogiki Społecznej - Oblicza resocjalizacji” (2009). Należy tu wskazać zwłaszcza dwa, opracowania: M. Konopczyński (Kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej) oraz wnikliwą metodologicznie analizę badań w pedagogice resocjalizacyjnej L. Pytki (Mała refleksja krytyczna nad stanem pedagogiki resocjalizacyjnej). Zdaniem M. Konopczyńskiego ostatnie kilkadziesiąt lat funkcjonowania polskiego systemu karnego, penitencjarnego, poprawczo-wychowawczego, systemu profilaktyki społecznej i resocjalizacji, nie dawały one zbyt wiele możliwości szerszego udziału społeczeństwa w kreowaniu form i metod oddziaływań destygmatyzujących i resocjalizacyjnych.

Bibliografia

1. Bałandynowicz A.: Probacja. System sprawiedliwego karania, Warszawa, 2002
2. Bałandynowicz A.: Resocjalizacja wspierająca w warunkach systemu probacji propozycją nowoczesnej reintegracji społecznej. W: Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej. Red. A. Rejzner. Warszawa, 2008
3. Bałandynowicz A.: Nieudane powroty, Warszawa, 1996
4. Czapów Cz., S. Jedlewski: Pedagogika resocjalizacyjna, Warszawa, 1971

5. Czapów Cz.: Wychowanie resocjalizujące Elementy metodyki i diagnostyki. Warszawa, 1978
6. Deinet U.: Sozialräumliche Konzeptentwicklung und Kooperation im Stadtteil, (w:) U. Deinet, C. Gilles, R. Knopp (Hrsg.), Neue Perspektiven in der Sozialraumorientierung. Dimensionen–Planungs–Gestaltung, Frank & Timme, Berlin 2007
7. Edukacja wobec zmiany społecznej. Red. J. Brzeziński, L. Witkowski. Poznań-Toruń, 1994
8. Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza-uwarunkowania-kierunki działań. Red. J. Grotowska-Leder, K. Faliszak. Wyd. Akapit. Toruń, 2005
9. Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, Red. D. Lalak, T. Pilch, Warszawa, 1999
10. Fidelus A.: W stronę resocjalizacji inkluzyjnej, Probacja nr 2, 2011
11. Frysztacki K.: Wokół istoty „społecznego wykluczenia” oraz „społecznego włączenia”, W: Grotowska-Leder J., K. Faliszak Red., Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań, Toruń 2005
12. Han-Ilgiewicz N.: Trudności wychowawcze i ich tło psychiczne, Warszawa, 1961
13. Hopmann A.: Sozialraumorientierung in der Jugendhilfeplanung, (w:) U. Deinet, Gilles C., R. Knopp (Hrsg.), Neue Perspektiven in der Sozialraumorientierung. Dimensionen. Planung. Gestaltung, Berlin). 2006
14. Integracja w świecie powszechnej migracji. Otwarte pytania pedagogiki społecznej. Red. J. Surzykiewicz, M. Kulesza. Warszawa, 2008
15. Konopczyński M, Twórcza resocjalizacja, Warszawa, 1996
16. Konopczyński M: Metody twórczej resocjalizacji, Warszawa, 2006
17. Konopczyński, M.: Kierunki zmian w teorii i praktyce resocjalizacyjnej. Pedagogika Społeczna - Oblicza resocjalizacji Rok VIII.2009/3
18. Lalak D. Pedagogiki społecznej nowe perspektywy. W: IPSiR dzisiaj. Księga jubileuszowa. Red. M. Porowski. UW Warszawa, 1998
19. Lipkowski O.: Pedagogika specjalna. Warszawa, 1981
20. Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie. Red. T. Pilch I. Lepalczyk, Warszawa, 1993
21. Popper, R.K.: Logic of Scientific. Discovery, 1934
22. Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej, Red. A. Rejzner, Warszawa, 2007
23. Pytka L, Autonomia i uwikłanie transdyscyplinowe pedagogiki resocjalizacyjnej w Polsce. W: Rejzner A., Szczepaniak P, Red., Terapia w resocjalizacji, część I. Warszawa, 2009
24. Pytka L, T. Zacharuk: Zaburzenia przystosowania społecznego dzieci i młodzieży. Siedlce, 1998

25. Pytka L.: Trzy paradygmaty, trzy pedagogiki, trzy strategie. Różne drogi reintegracji społecznej. Uniwersytet Warszawski 2011
26. Pytka L.: Pedagogika resocjalizacyjna w Uniwersytecie Warszawskim. Wczoraj, dziś, jutro, Resocjalizacja Polska, Rocznik 2010, nr 1
27. Pytka L.: Resocjalizacja - anachronizm czy nowe wyzwanie? Opieka-Wychowani-Terapia 2000, nr 1
28. Pytka L.: Kara, miłosierdzie, resocjalizacja. Sakralizacja versus: utylizacja „ludzkich odpadów” W: Opieka- Wychowanie –Terapia nr 1-2, 2005
29. Pytka L.: Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne. Warszawa, 2008
30. Resocjalizacja Ciągłość i zmiana, Red. Konopczyński M, Nowak B., Warszawa, 2008
31. Resocjalizacja, tomy 1-2, Red. B. Urban, J. M. Stanik, Warszawa, 2007
32. Schneider J. W. : “Social problems theory.” Annual Review of Sociology 11, 1985
33. Sobczak S., Aksjologia i teleologia pedagogiki resocjalizacyjnej, Warszawa, 2009
34. Sobczak S.: Celowość wychowania. Tomistyczne podstawy teleologii wychowania Warszawa, 2000
35. Spector M. Kutsuse J., Constructing Social Problems, Cummings Pub. Co., 1977
36. Surzykiewicz J.: Przestrzenno-społeczne zorientowanie pedagogiki społecznej i pracy socjalnej, W: J. Piekarski, T. Pilch, W. Theiss, D. Urbaniak-Zajac (red.), Edukacja społeczna wobec problemów współczesnego człowieka i społeczeństwa, Wydawnictwo UŁ, Łódź, 2010
37. Szacki J. : Historia myśli socjologicznej. Warszawa, 1981
38. Szacki J.: "Historia myśli socjologicznej: Wydanie nowe. Warszawa, 2003
39. Szahaj A, Zniwalająca moc kultury. Artykuły i szkice z filozofii kultury, poznania i polityki, Toruń 2004
40. Szczepaniak P, Pedagogika penitencjarna-przeгляд problemów, W: Prace IPSiR t.13, 2008
41. Szczepaniak P.: Konteksty pedagogiki penitencjarnej. Resocjalizacja Polska Nr 2/2011.
42. Szczepaniak P.: Mediacja po wyroku - w stronę sprawiedliwości naprawczej. Mediator, nr 24, 1/2003
43. Szczepaniak P.: Możliwości i problemy we współpracy służb: socjalnej i penitencjarnej, W: Ćwiczenia z polityki społecznej Red. A. Rejzner Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa, 2007
44. Szczepaniak, P.: Kierunki rozwoju pedagogiki penitencjarnej, W: Postępy resocjalizacji i profilaktyki społecznej Red. A. Rejzner Warszawa 2008

45. Urban B, J. M. Stanik: Resocjalizacja. Teoria i praktyka pedagogiczna, t. 1, PWN, Warszawa, 2008
46. Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży, Red. W. S.J. Kubik, B. Urban, Kraków 2005
47. Zacharuk T: O wspólnocie i odrębności pojęciowej „trzech pedagogik” (społecznej, rewalidacyjnej, resocjalizacyjnej) W: „Pedagogika Społeczna” nr 1, 2001.
48. Zacharuk T: Wprowadzenie do edukacji inkluzyjnej, Siedlce, 2008